

СРПСКИ НАРОД У СТАРОЈ СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ У НАЦИОНАЛНИМ ПЛАНОВИМА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ (1885-1889)²

Сажетак: Да би сачувала српски народ од арбанашко-турских напада, као и од све јаче бугарске егзархијске пропаганде, Србија је у последњим деценијама 19. века морала да интензивира свој национални рад у Старој Србији и Македонији. Овај рад је требало да буде заснован на мирним и легалним методама, односно да се води школом, црквом и књигом. Овакав начин вођења српске националне политике у Турској подразумевао је: активно укључивање српске владе; формирање посебних новчаних фондова за вођење пропагандних послова; оснивање нових школа, књижара и штампарија; слање учитеља, повереника и свештеника; покретање листова на српском језику и оснивање српских конзулата у Старој Србији и Македонији. Све ове задатке требало је остварити у најкраћем року јер је Србија у културно-просветном раду у Турској далеко заостајала за Бугарском и Грчком.

Кључне речи: Македонија, национална политика, Стара Србија, српски народ, Турска

***

Прве године након завршетка Велике источне кризе донеле су српском народу у Старој Србији и Македонији бројне проблеме. Сматрајући да главни проблеми турској управи на Балкану долазе од незадовољног српског становништва, султан Абдул Хамид II, почео је да спроводи политику повлађивања Арбанасима. Циљ ове политике био је трајно уклањање непоузданог српског становништва са ових простора. Како би сваки покушај масовне ликвидације или колективног исељења довео до међународног инцидента и војне интервенције великих сила у коју би се укључиле и

¹ ned.slavisa@gmail.com

² Рад је урађен у оквиру пројекта 177014: *Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

суседне хришћанске државе, Порта је осмислила политику уништења српског живља у Турској у којој је главна улога била поверена арбанашком муслиманском становништву. Распаљујући њихов верски фанатизам, Порта их је веома вешто користила као убојито оружје против покрета хришћанског становништва. На исти начин као што је користила Курде против Јермена у Малој Азији, тако је турска власт користила Арбанасе муслимане против Срба у Старој Србији и Македонији.³

Културно-просветни и национални рад Србије у Старој Србији и Македонији, није био угрожен само ставом турских власти и Арбанаса већ и деловањем страних пропаганди, које су стално покушавале да у овим областима створе своје упориште. Агресивна егзархијска пропаганда успела је средином 80-их година 19. века да постигне значајне резултате. Бугари су појачали свој утицај у Скопљу, центру Косовског вилајета у коме су успели да на своју страну привуку већи број турских вилајетских чиновника. Плаћени од бугарских агената, њихов основни задатак је био да на све могуће начине, од којих су многи подразумевали фалсификовање и подметање доказа, праве што више невоља српским школама, учитељима, свештеницима и националним радницима, као и да паралишу сваку активност Краљевине Србије у Старој Србији.⁴ Један од оних који су у то време задавали велике муке Србима у Старој Србији био је Јусуф Ефендија, некадашњи Аустријанац који је због проневере пара пребегао у Турску и ту прешао у ислам. Будући да су му егзархисти за услуге плаћали 5.000 лира месечно, Јусуф Ефендија је као вилајетски полицијски агент затворио бројне српске школе а многе учитеље послао у затвор.⁵

Да би сачувала српски народ од арбанашко-турских напада као и од све јаче бугарске егзархијске пропаганде, Србија је морала да интензивира свој национални рад у овим областима. У марту 1885. године председник српске владе Милутин Гарашанин поднео је краљу Милану план о будућем деловању Србије у Старој Србији и Македонији. Овај план који је носио назив „Упутство за одржавање утицаја Србије у Македонији и Старој Србији“, Гарашанин је саставио вероватно на подстицај Ђорђа Поповића

³ Владимир Стојанчевић, *Срби и Арбанаси*, Нови Сад 1994, 150–180; Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009, 183–184; Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Приштина-Горњи Милановац 1991, 70–72; Ђорђе Микић, *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века (од чифчијства до банкарства)*, Београд 1988, 8–10.

⁴ Славиша Недељковић, *Србија и Косово и Метохија (1856–1897), културно-просветни и национални рад*, Ниш 2012, 236–237; Славиша Недељковић, *Косово и Метохија у плановима бугарске пропаганде (1870–1878)*, у: Српске студије бр. 4, Београд 2013, 61–72.

⁵ Архив Србије (даље: АС), Министарство иностраних дела (даље: МИД), Просветно-политичко одељење (даље: ПП), 1890, ред 7, ф VIII, ПП No 299, Генерални конзулат краљевине Србије у Скопљу-Министарству иностраних дела, Скопље 7. новембар 1890.

Даничара, који је у то време био секретар Министарства иностраних дела.⁶ Гарашанин је сматрао, да при тадашњем распореду политичких односа на Балкану, највећи непријатељ Србије није Турска, већ Бугарска. Да би се супроставиле бугарској пропаганди Србија и Грчка су природно упућене једна на другу. У тој акцији усмереној на сузбијање бугарског утицаја, оне су могле, сматрао је Гарашанин, чак да рачунају и на Турску у чијем је интересу било да спречава бугарске аспирације које су за њу биле и најопасније, јер је иза њих стајала Русија. Добри односи са Грчком били су веома потребни Србији, јер је Грчка преко Цариградске патријаршије и осталих институција била у непрекидном контакту са царским властима и Портом. Добри односи Београда и Атине, сматрао је Гарашанин, помогли би јачању утицаја Србије на Порти а самим тим и у Старој Србији и Македонији.⁷

Према плану Милутина Гарашанина српски политичко-пропагандни рад требало је да буде усмерен на: закључење конзулске конвенције са Турском, преговоре са Цариградском патријаршијом ради добијања митрополитских столица у епархијама у којима је већину чинило српско становништво; помагање школа и учитеља, помагање цркава и свештеника; штампање књига за цркве и школе, штампање српског листа у Цариграду који би се искључиво бавио Старом Србијом и Македонијом и отварање и помагање српских књижара у Турској. Главни руководиоци српске пропаганде на терену били би конзули, а затим трговачки агенти, учитељи, свештеници и књижари. Гарашанин је нарочито подвлачио да се велика пажња мора водити приликом слања учитеља и свештеника у српске земље под Турцима. Те особе, сматрао је Гарашанин не само што у сваком погледу морају бити за пример својој околини, већ морају бити свесне и политичког значаја свог деловања и бити бескомпромисни борци за очување српске националне свести у Турској.⁸

Један од првих задатака које је поставило „Упутство“ Милутина Гарашанина било је одређивање буџета за вођење пропаганде у Старој Србији и Македонији. Овај посао је успешно обавио Ђорђе Поповић Даничар, чији је предлог буџета изгласала скупштина Краљевине Србије. По ставкама овог буџета, требало је одмах материјално помоћи двадесет учитеља, за шта је било

⁶ Михаило Војводић, *Национални радник, прилог политичкој биографији Стојана Новаковића*, у: Зборник радова, Стојану Новаковићу у спомен, о 80-годишњици смрти, приредио Андреј Митровић, Београд 1996, 76; Момир Самарџић, *Делатност Милутина Гарашанина на организовању српске пропаганде у Старој Србији и Македонији 1885. године*, у: Историјски часопис, књига LI, Историјски институт, Београд 2004, 124–125

⁷ Славиша Недељковић, *Преглед организованог рада националне акције српске владе у Македонији и Старој Србији крајем 19. века*, у: Вардарски зборник бр. 9, Београд 2012, 81; Михаило Војводић, *Србија и балканско питање (1875–1914)*, Нови Сад 2001, 79.

⁸ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд 2003, 24; *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, (даље: грађа), приредио Климент Цамбазовски, том IV, књига I (1879–1885), Београд 1985, 280–285; Биљана Вучетић, *Наша ствар у Османском царству*, Београд 2012, 28–29.

потребно 15.000 динара.⁹ Десет српских учитеља требало је да прима годишњу новчану помоћ у износу од 600 динара, пет учитеља по 800 динара, док је за преосталих пет учитеља била предвиђена годишња новчана помоћ у износу од 1.000 динара.¹⁰ У пројекту Даничићевог буџета је осим слања материјалне помоћи српским учитељима у Турској, било предвиђено и отварање дванаест српских књижара широм Старе Србије и Македоније. Српске књижаре требало је отворити у: Приштини, Митровици, Призрену, Новом Пазару, Скопљу, Куманову, Тетову, Битољу, Прилепу, Охриду, Солуну и Серезу.¹¹ Ове књижаре би од српске владе примале годишњу новчану помоћ у износу од 200 динара, тако да би за њихово издржавање било утрошено укупно 2.400 динара. За покретање српског листа у Цариграду у првих шест месеци његовог рада била је предвиђена сума од 6.170 динара, док је за оснивање српске штампарије у Скопљу „а потом и у Призрену и Хиландару“ било предвиђено 8.650 динара. Буџет за Стару Србију и Македонију укључивао је и давање новчане помоћи и донације: Цариградској патријаршији, Пећкој патријаршији, манастиру Дечани, манастиру Хиландару и богословији у Призрену.¹²

Погоршање односа између Србије и Бугарске довело је до српско-бугарског рата новембра 1885. године. Неспремна, Србија је претрпела пораз. Овај рат је веома јасно указао колику претњу представља млада и снажна бугарска држава и њена агресивна балканска политика. Бугарска је намеравала да питање Македоније и преосталог дела европске Турске реши у своју корист, што је било веома опасно за Србију и њен национални рад у Турској.¹³ Да би блокирала ширење и јачање бугарског утицаја у Старој Србији и Македонији, Србија је морала да интензивира свој просветно-пропагандни рад у овим областима. Овај рад није требало да побуђује сумњичавост и овако непријатељски настројене турске власти, већ је требало да буде заснован на мирним и легалним методама, односно да се води школом, црквом и књигом.¹⁴ Све ове задатке требало је остварити у најкраћем року, јер је Србија у предузимању културно-просветне активности у Турској далеко заостајала за Бугарима и Грцима.¹⁵

⁹ Славиша Недељковић, *Србија и Косово и Метохија (1856–1897), културно-просветни и национални рад*, 253.

¹⁰ АС, Лични фонд Милутина Гарашанина, Ђорђе Поповић-Милутину Гарашанину, Београд 3. мај 1885.

¹¹ Исто, бр. 820, Ђорђе Поповић-Милутину Гарашанину, Београд 3. мај 1885.

¹² Исто, бр. 832, Јован Пецић-Министарству иностраних дела, Београд 11. август 1885.

¹³ Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од XVIII века до ослобођења*, Београд 1941, 75–78; *Историја српског народа, књига VI-1*, Београд 1994, 80–86.

¹⁴ Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), Лични фонд Јована Ристића (даље: ЈР), бр. 1423/263.

¹⁵ Славенко Терзић, *Србија и Грчка (1856–1903), борба за Балкан*, Београд 1992, 254–257;

Организовање и руковођење овим послом који је отпочео 1886. године преузео је на себе Стојан Новаковић. Угледан дипломата и један од најцењенијих научника свога времена, Новаковић је у том тренутку био најпозванија личност у Србији која је могла да предузме кључну улогу у реализовању културно-просветних активности и одбрани српског националног интереса у Турској.¹⁶ Као искусан ветеран на бојном пољу српске дипломатије, Новаковић је знао да се Србија, уколико жели да појача своју националну пропаганду, мора приближити Порти и Патријаршији. Узимајући у обзир искуства других земаља, Новаковић је сматрао да се овај циљ може најбоље постићи путем цркве и школе. Знајући да Порта и од раније није благонаклоно гледала на овакав рад Србије у Турској, као и за тврд став Патријаршије која је упорно одбијала да постави Србе за митрополите у Призрену и Скопљу, Новаковић је настојао да одобровољи и Јилдиз и Фанар како би постигао боље резултате српске националне политике у Турској.¹⁷ Заснивајући свој рад на туркофилској политици, Новаковић је током трајања свог мандата, покренуо читав спектар активности које су донеле значајне резултате на пољу културно-просветне делатности Србије у Турској и побољшању положаја српског становништва у Старој Србији и Македонији.¹⁸ Као добар познавалац тадашњих политичких прилика на Балкану и у Европи, Новаковић се у жељи да избегне снажан аустроугарски притисак на Србију окренуо Русији, што је имало велики значај за вођење српске заграничне политике и остваривање националних политичких циљева, нарочито у време када је Новаковић био председник српске владе (1895–1896).¹⁹

Потреба за бољим упознавањем просветних и политичких прилика у Старој Србији и Македонији навела је српску владу да донесе одлуку о слању двојице поверљивих људи у ове крајеве, учитеља Ристу Протића и Анту Манојловића. Протић је требало да буде упућен у Призренски и Новопазарски санџак, док је Манојловић добио задатак да обиђе санџаке на простору Македоније. Протић и Манојловић су у оквиру својих задужења морали да: проуче стање у коме су се налазиле школе и учитељи, да процене колико се бугарска пропаганда инфилтрирала међу српским становништвом

Дејан Микавица, *Михаило Полит Десанчић*, Нови Сад 2007, 401–403.

¹⁶ Михаило Војводић, *Друштво Светог Саве (документи 1886–1891)*, Београд 1999, 7.

¹⁷ Славиша Недељковић, *Србија и Косово и Метохија (1865–1897), културно-просветни и национални рад*, 258–262.

¹⁸ Сузана Рајић, *Владан Ђорђевић*, Београд 2007, 119.

¹⁹ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић у спољној политици Србије*, у: Стојан Новаковић, личност и дело, поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), САНУ, научни скупови, књига LXXVII, одељење историјских наука, књига 25, Београд 1995, 554–555; Михаило Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988, 45.

и школама, да процене стање српских цркава и свештенства, као и да обратe посебну пажњу на она лица која би могла помагати или одмагати српској пропагандној делатности у Турској. Избијање немира међу Арбанасима онемогућило је одлазак Ристе Протића, док је Манојловића у остваривању његовог задатка омео најпре Пловдивски преврат а затим проглашење мобилизације и српско-бугарски рат. Манојловић је на свој пут ипак кренуо јануара 1886. године и после два месеца боравка у Турској, вратио се у Србију о чему је поднео извештај.²⁰

Једно од веома важних питања које се у то време постављало пред српском дипломатијом било је питање склапања конзуларне конвенције са Турском. То је за Србију у том тренутку имало велики политички значај. Отварање српских конзулата у Турској би за незаштићени српски народ у тим крајевима било од изузетне важности, док би истовремено конзулати представљали тврђаве српске пропаганде из којих би се руководило културно-просветним и националним радом. Иако се о питању склапања конзуларне конвенције преговарало у току читаве 1885. године, тек је августа 1886. године био сачињен заједнички српско-турски пројекат сталне конзуларне конвенције.²¹ На основу овог пројекта, 4. септембра 1886. године у Београду је била закључена Привремена конзулска конвенција између Србије и Турске. Њу су потписали тадашњи министар иностраних дела Драгутин Франасовић и турски посланик Зија-Беј. По закључењу ове конвенције, Стојан Новаковић се прихватио задатка да од турских власти добије одобрење за отварање српских конзулата у Скопљу и Солуну, као и добијање берата за српске конзуле.²² Читава процедура била је успешно окончана, тако да је 1887. године Србија отворила своје конзулате у Скопљу и Солуну. За првог српског конзула у Скопљу био је изабран Алекса Пачић, бивши секретар за турски језик у Министарству иностраних дела Србије, док је за вицеконзула био постављен Петар Манојловић. Доласком Манојловића у Скопље значајно је био интензивирао рад на културно-просветним пословима у Старој Србији, будући да је генерални конзул Пачић био нарушеног здравља и од свог доласка у Скопље често болестан, те је скоро цео рад у конзулату пао на њега.²³ Први резултати Манојловићевог рада су се врло брзо осетили широм Старе Србије. Он је својим личним средствима, помогао школу у Тетову у којој су радила два српска учитеља и једна учитељица. Манојловић

²⁰ Славиша Недељковић, *Србија и Косово и Метохија (1856–1897), културно-просветни и национални рад*, 257–258; Михаило Војводић, *Национални радник, прилог политичкој биографији Стојана Новаковића*, 82–84.

²¹ Петар Костић, *Аутобиографија* (приредила Вјера Митровић), Призрен 1997, 147.

²² Петар Митропан, *Прилози за историју штампе у Старој Србији и Македонији 1871–1912*, Јужни преглед, Скопље 1933, 82–94.

²³ Јован М. Јовановић, *Новаковић у дипломатији*, Споменица Стојана Новаковића, Београд 1921, 169–170.

је помагао отварање нових школа широм Старе Србије. Његовим залагањем поново је отпочела са радом српска школа у Вучитрну. Предлагао је и да се у „тишини“ у Косовском вилајету у најкраће време отвори између 50 и 80 српских школа, напомињући да је то могуће учинити ако се у ту сврху конзулату у Скопљу пошаље „једино и само новац“.²⁴ Први српски генерални конзул у Солуну био је Петар Карастојановић.²⁵

Србија је у току 1889. године, отворила конзулате у Битољу и Приштини чиме је значајно проширила своју дипломатску мрежу у Турској. Указом краљевског Намесништва од 19. јула 1889. године а на основу члана 24. закона о устројству Министарства иностраних дела, установљен је конзулат Краљевине Србије у Приштини. За вицеконзула I класе који је требало да управља приштинским конзулатом био је одређен Лука К. Маринковић, дотадашњи вицеконзул III класе српског конзулата у Скопљу.²⁶ Отварањем српских дипломатских представништава у Битољу и Приштини заокружена је мрежа српских конзулата у Турској, тако да је од тог времена брига Србије за српски народ у Турској била утемељена на организованом раду који је доносио конкретне резултате на терену. Рад српских конзулата у Турској био је усмерен на: отварање нових школа; слање учитеља и агената за рад на пољу српске пропаганде; отварање српских књижара; растурање књига, часописа и новина, као и на школовање Старосрбијанаца и Македонаца у Србији.²⁷

Велику улогу у ширењу српске националне идеје међу српским становништвом у Старој Србији одиграла су и многа српска просветна друштва и патриотске организације. У том послу нарочито се истакло патриотско удружење Друштво „Светог Саве“ које је основано у Београду почетком друге половине 1886. године, ради обнављања националног рада у српским земљама под Турцима. Организатор овог друштва био је Светомир Николајевић, професор опште историје и књижевности на Великој школи у Београду. Задаци Друштва били су одређени чланом 1. и 2. Основних правила која је сачинио привремени Одбор а која је 12. августа 1886. године одобрило Министарство просвете и црквених дела Србије. У поменутиим члановима (1 и 2) писало је да је задатак Друштва „Светог Саве“ да шири просвету и негује национално осећање и врлине у српском народу, као и да ће Друштво поменути задатак извршити подизањем и помагањем

²⁴ АС, МИД-ПП, 1890, ред 257, ПП No 49, Стојан Новаковић-Сави Грујићу, Цариград 15. јануар 1890.

²⁵ АСАНУ, Историјска збирка, 8716/1, Београд 31. октобар 1888.

²⁶ АС, Посланство у Цариграду, несрећена грађа, кутија 36, ф I, р 26/1889, Пов. No. 6689, Сава Грујић-Стојану Новаковићу, Београд 17. јуни 1889.

²⁷ Славиша Недељковић, *Србија и Косово и Метохија (1856–1897) културно-просветни и национални рад*, 274–275.

школа где год то буде потребно, слањем новчане помоћи и „издавањем ваљаних књига, слика и песама“.²⁸ Основано по примеру грчког Силагоса и бугарског друштва „Св. Кирила и Методија“, Друштво „Светог Саве“ је већ у првој години свога постојања привукло већи број чланова и дародаваца. Целокупна делатност Друштва била је усмерена ка српским земљама у Турској, односно ка Старој Србији и Македонији а обухватала је културно-просветни рад, оснивање школе у Београду у којој су се школовали питомци Старосрбијанци и Македонци, и издавачку делатност.²⁹

Велику помоћ у реализацији ових активности, Друштво је имало од Министарства иностраних дела и Министарства просвете и црквених дела Србије. Друштво је 1887. године, почело да издаје часопис „Братство“ а крајем исте године основало је Светосавску вечерњу школу, која је почела са радом јануара 1888. године. Она је имала ранг основне школе и у њој су се описмењавали младићи који су се бавили разним занатским пословима по Београду а били су пореклом из Старе Србије и Македоније.³⁰ Осим њих, ову школу су похађали и сиромашни младићи из унутрашњости Србије. Поред ове школе, 1888. године, била је отворена и Светосавска приправна школа, која је имала задатак да спрема свештенике и учитеље за српске крајеве под Турцима. Друштво је на поклон добијало велики број књига које је потом слало српским школама у Старој Србији и Македонији. За веома кратко време Друштво „Светог Саве“ је израсло у великог борца за ширење српске националне идеје и организатора националне акције у неослобођеним српским земљама под Турцима³¹ Иако су политичке прилике у Турској стриктно диктирале да се национално-политички и културно-просветни рад ослободи свега онога што је изазивало турске власти и компромитовало српску акцију у овим крајевима, Друштво „Светог Саве“ није разумевало потребу да се загранична активност обавља у тишини и управо је радило супротно. Његови активисти организовали су велике јавне скупове, штампали извештаје о свом раду, јавно по целој Србији приказивали своје питомце, које су представљали као апостоле српске националне мисли у Турској. Све је то било веома опасно за српски загранични рад у Турској и могло је да продуби и онако дубоко неповерење турских власти према учитељима, свештеницима и ђацима који су се школовали у Србији а потом се враћали у своја родна места у Турској.³²

²⁸ Миле Станић, *Успомене на митрополите с којима сам радио*, Михаила Г. Ристића, Вардарски зборник, бр. 2, Београд 2003, 76; Михаило Војводић, *Друштво Светог Саве*, 17; Александра Марковић Новаков, *Православна српска богословија у Призрену (1871–1890)*, Ниш 2011, 42–43.

²⁹ Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, Београд 1934, 149–150.

³⁰ *Историја српског народа, књига VI-2*, 496; Михаило Војводић, *Друштво Светог Саве*, 7–10.

³¹ Петар Костић, *Аутобиографија*, 130.

³² Слободан Јовановић, наведено дело, 166–168; Михаило Војводић, *Друштво Светог Саве*, 60–61.

Турско посланство у Београду је са великом пажњом пратило рад Друштва и о томе је редовно извештавало своју владу у Цариграду. Турске власти су заузеле веома оштар став према свему што је имало било какве везе са радом овог Друштва.³³ Многе српске дипломате нису се слагале са овако агресивном методом рада Друштва „Светог Саве“. Српски конзул Владимир Карић сматрао је да вођење заграничне политике треба да буде ствар српске владе а не приватне организације и да би Друштво „Светог Саве“ требало „да буде тајно друштво које се не види и не чује“.³⁴ Учесће Друштва у заграничним пословима трајало је до 1891. године, када му је одлуком српске владе одузета пропагандна улога, а сав посао везан за ове активности пребачен на надлежно министарство српске владе.³⁵

На пролеће 1887. године у Министарству просвете и црквених дела Србије, било је основано Одељење за српске школе и цркве ван Србије. Задатак овог одељења био је да одржава контакт између српске владе и Друштва „Светог Саве“, као и да руководи српским културно-просветним и националним радом у Турској. Међутим, и поред оснивања овог Одељења, готово сав посао око политичко-пропагандног и националног рада пао је на српско посланство у Цариграду и новоосноване српске конзулате у Турској. Одељење за српске школе и цркве ван Србије је јуна 1889. године било пребачено у Министарство иностраних дела, да би као „Просветно-политичко одељење“ преузело вођење српске пропаганде у Старој Србији и Македонији.³⁶

Почетком 1887. године, српско посланство у Цариграду интензивирало је контакте са Цариградском патријаршијом у циљу добијања њене подршке за несметано отварање нових српских школа и формирање црквено-школских општина у Турској. Добри односи са Патријаршијом значајно би помогли у реализацији српских тежњи на просветно-црквеном пољу, док би са друге стране, Патријаршија за своје услуге добијала извесну новчану надокнаду. Патријаршија је у Србима гледала противнике који су за њене интересе били безбеднији од Бугара, па су приликом отварања српских конзулата у Турској представници Патријаршије, уверавали српску владу да су наредили Грцима митрополитима да помажу отварање српских школа и уопште, комплетну српску културно-

³³ Зоран Ђорђевић, *Политичко-просветна делатност Србије на Косову и Метохији у XIX и почетком XX века*, Призрен 1993, 112; Владимир Ђоровић, *Историја Срба*, Београд 1993, 669–670.

³⁴ Слободан Јовановић, наведено дело, 168; Михаило Војводић, *Друштво Светог Саве*, 10–12.

³⁵ *Споменица Друштва Светог Саве*, Београд 1936, 227–230; Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, 59; *Историја српског народа, књига VI-1*, 124.

³⁶ Сузана Рајић, *Александар Обреновић, владар на прелазу векова – сукобљени светови*, Београд 2011, 199; Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија, средишни део Старе Србије*, Београд 1997, 232; Михаило Војводић, *Путеви српске дипломатије*, Београд 1999, 36–40.

просветну активност у Турској.³⁷ Српска влада одредила је сталну новчану помоћ Цариградској патријаршији која је износила 200 наполеона годишње. Србија је тада од ње затражила да изврши притисак на рашко-призренског митрополита Мелентија, како више не би правио проблеме свршеним призренским богословима приликом њиховог постављења за свештенике у парохијама рашко-призренске епархије. Поред тога, од Патријаршије је затражено и да се за митрополите у Призрену и Скопљу поставе Срби као и да се у свим српским црквама у Турској уведе богослужење на словенском језику³⁸

Кроз читаву 1889. годину, српска влада је испитивала могућности и облике који би ојачали и интензивирали културно-просветну и националну пропаганду у Старој Србији и Македонији. Формирање нове радикалске владе Саве Грујића, абдикација краља Милана, као и формирање Намесништва, створило је нову политичку климу у Србији. Нова влада планирала је да највећу пажњу усмери ка унутрашњим реформама у Србији а да на плану спољне и националне политике уведе одређене новине. Промене у организовању српске културно-просветне и националне делатности у Турској, ставиле су у први план Владимира Карића, референта Одељења за школе и цркве ван Србије.³⁹ Добивши прилику да чита извештаје српског посланства, конзулата и повереника из Турске, Карић је имао изванредан увид у српски просветно-пропагандни рад у Турској. Хладнокрвно и проицљиво, он је указивао на све недостатке српске заграничне политике и истовремено предлагао даље кораке за унапређење српског деловања у Старој Србији и Македонији. Почетком априла 1889. године, референт Владимир Карић поднео је Министарству просвете и црквених дела Србије опсежан извештај о стању српске пропаганде у Старој Србији и Македонији. У том веома интересантном извештају, у коме је упоредио српски национални рад у Турској из 1884. године са оним из 1889. године, Карић је изнео неколико интересантних предлога.⁴⁰

Први од њих се односио на финансирање српске пропаганде. Карић је предлагао да се вишеструко увећа количина новца неопходног за успешно вођење пропаганде у Турској. Србија би, писао је Карић, морала да за обављање

³⁷ Славиша Недељковић, *Српско црквено питање у Старој Србији у 19. и почетком 20. века*, у: Зборник радова 1700 година Миланског едикта, Ниш 2013, 870–871.

³⁸ АС, МИД, Политичко одељење (даље: ПО) 1887, бр. 342, ф V, р 2, Пов. No 88, Стојан Новаковић-Министру иностраних дела, Цариград 16. март 1887; Исто, бр. 937/9, ф VII, р 2, Пов. бр. 230, Стојан Новаковић-Министру иностраних дела, Цариград 17. октобар 1887. Исто, бр. 954, ф IV. Р 5, Пов. бр. 27, Петар Манојловић-Министру иностраних дела, Скопље 23. октобар 1887.

³⁹ АСАНУ, Лични фонд Михаила Ристића (даље: МР), 1423/207, Пов. No 41, Сава Грујић-Министарству иностраних дела, Цариград 21. фебруар 1892.

⁴⁰ Архив Косова и Метохије (даље: АКМ), Лични фонд Јована Јовановића Пижона (даље: ЈЈП), XXVIII/K10-679-1889, 80-3-380, No 442, Извештај референта за српске ствари Владимира Карића-Министарству просвете и црквених дела, Београд 25. март 1889.

пропагандних послова обезбеди буџет од 600.000 динара, што је много више од 51.995 динара колико је издвојено током 1888/1889. године. Други проблем на који је Карић указивао био је проблем организације пропагандних послова. Да би се овај посао обављао како треба, Карић је предлагао да се у Министарству иностраних дела оснује једно посебно одељење које би се бавило пропагандним радом. Ово одељење би представљало центар за управљање и координацију свих активности на овом пољу – издавање наређења за отварање школа, постављање учитеља, слање, укидање или повећање учитељских плата, издавање налога за слање књига, вођење школске статистике, слање ревизора и учитеља на додатно усавршавање. Такође, имало би и обавезу да са великом пажњом прати рад стране пропаганде у Старој Србији и Македонији и да о томе извештава надлежно министарство. У свом извештају, Карић је предлагао стварање једног Централног одбора за пропаганду који би руководио свим пословима а који би се налазио под директним надзором Министарства иностраних дела. Овај Централни одбор сачињавало би троје људи, који су „морали да имају велико искуство у вођењу пропагандних послова, да буду темељити и озбиљни и ослобођени таштине и фантазије Милојевићеве“.⁴¹ Четврти предлог Владимира Карића односио се на бољу организацију задужбине Симе Игуманова. То би, по његовом мишљењу, било потребно учинити како би се Задужбина као један важан орган српске пропаганде у Старој Србији, која је стекла угледно име међу српским грађанством у Турској, ојачала, па би тако оснажена пружила много боље резултате него српски конзулати у Турској. Што се тиче рада Друштва „Светог Саве“, Карић је предлагао да се оно трансформише у једно културно-књижевно друштво које би, осим сакупљања и слања књига, отварало и одржавало македонске школе у Србији. По мишљењу Владимира Карића, главни центри српске пропаганде у Старој Србији и Македонији били би у Призрену и Скопљу. Ови пропагандни центри налазили би се у непосредној вези са централном управом у Београду, а њихов основни задатак био би стварање српских насеобина и општина у Турској. Осим овог задатка, из ова два центра вршила би се непосредна управа и надзор над школама, одржавале везе са учитељима, слали ревизори, контролисало деловање бугарске пропаганде итд. Да би се цео посао око културно-просветне делатности Србије обавио како треба, било је нужно да се што пре отворе књижаре у Солуну, Скопљу, Тетову и Призрену а да се после неколико година српске књижаре отворе и другим градовима Старе Србије и Македоније.⁴²

Убрзо по писању овог извештаја у Србији је извршена реорганизација српског заграничног рада у Турској. Најпре је у мају 1889. године, Карић постављен на место секретара Министарства иностраних послова са

⁴¹ Исто

⁴² Исто

задужењем да се бави организовањем српског националног рада у Турској, а затим је у јуну било укинута Одељење за школе и цркве ван Србије, док су сви послови из његове надлежности били пренети на Министарство иностраних дела.⁴³ Негде у то време, министар иностраних дела Сава Грујић је предлагао оснивање новог тела које би се бавило организацијом српске пропаганде у Турској.⁴⁴ Овај нови Одбор, био би легално тело српске пропаганде а његово седиште би се налазило у Цариграду. Одбор би био састављен на предлог татора фонда Симе Игуманова а његов задатак би био да се: стара о школама Симине задужбине, обучава и шаље учитеље, да управља пословима око штампања и слања школских књига и уџбеника итд. Позивајући се на чињеницу да је Сима Игуманов био руски поданик и да је у свом тестаменту таторима своје задужбине наредио да о стању школе извештавају руско посланство у Београду, Грујић је сматрао да би за реализацију овог плана било од користи потражити помоћ руске дипломатије.⁴⁵

Средином новембра 1889. године, одлуком министра Саве Грујића, на место секретара Министарства иностраних дела био је постављен Бранислав Нушић, дотадашњи писар четврте класе у Министарству.⁴⁶ Одмах по преузимању посла, Нушић је министру послао исцрпан извештај у коме је описао своје виђење српског просветно-пропагандног рада у Турској и том приликом је изнео пар предлога. Коментаришући српски национални рад у Турској, према коме се по његовим речима у ранијем периоду често маћехински поступало, Нушић је писао да би општи план културно-просветне и националне активности Србије у Турској требало да обухвата: 1) отварање нових школа и одржавање старих; 2) постављање учитеља; 3) уређење Призренске богословије; 4) школовање ђака питомаца родом из Старе Србије и Македоније; 5) помагање цркава и манастира; 6) оснивање и помагање црквено-школских општина; 7) рад на колонизовању; 8) штампање и растурање српских књига; 9) ангажовање агената и повереника на пољу српске пропаганде; 10) отварање трговачких агентура; 11) одбрану националних интереса пред српском и европском јавношћу; 12) отварање књижара и 13) вођење статистике о пропагандним активностима.⁴⁷

⁴³ АС, МИД-ПП, 1887–1889 (несређена грађа), СС, бр. 105, Министарство просвете и црквених дела-Министарству иностраних дела, Београд 4, јуна 1889. Михаило Војводић, Стојан Новаковић и Владимир Карић, 64.

⁴⁴ АС, МИД-ПП, 1887–1889 (несређена грађа), Пов. No 787, Сава Грујић-Стојану Новаковићу, Београд 26. јули 1889. АС, МИД-ПО, 1889, К/12, Пов. No 873, Београд 10. август 1889.

⁴⁵ Исто, И/29, Пов. No 1137, Министарство иностраних дела-српским конзулатима у Скопљу, Солуну и Битољу, Београд 14. септембар 1889.

⁴⁶ Миле Станић, наведено дело, 81–82.

⁴⁷ АС, МИД-ПП, 1887–1889 (несређена грађа), Бранислав Нушић-Сави Грујићу, Београд 16. новембар 1889.

Повећањем буџета за послове пропаганде, што је била прва ствар коју је по Нушићевом мишљењу требало урадити, могло се већ у току 1890. године приступити реализацији већих послова у које је он убрајао: а) јаче и веће колонизовање српских занатлија; б) оснивање Македонског друштва; в) отварање штампарија за штампање српских књига и г) отварање посебних школа за школовање српских питомаца из Турске. Како су се послови на пољу српске пропаганде све више умножавали Нушић је предлагао оснивање посебне архиве и посебног протокола под ознаком ППН (пропагандно-просветна нумера). То је по његовом мишљењу било неопходно, како би се цео посао везан за вођење статистике о српској пропаганди обављао боље и успешније. У вези са радом нове поверљиве архиве и израде прецизне статистике, Нушић је предлагао да конзули у року од месец дана поднесу прецизне извештаје са подацима: у којим се местима налазе српске школе; колико кућа има у тим местима, с посебним освртом на број домова; колико у наведеним школама има разреда; колико има ђака и из каквих се књига предаје; да саставе списак свих српских агената, са комплетним подацима о њима (где живе, у којој се околини крећу, које су границе њиховог деловања); да доставе списак повереника (неплаћених агената) или пријатеља са којима постоје контакти а који се повремено ангажују за обављање пропагандних послова.⁴⁸

Поред свега овога, Нушић је још предложио и то да се од почетка 1890. године, српски конзули у Турској обавезу на слање редовних месечних извештаја како би Министарство иностраних дела располагало довољном количином информација неопходним за успешно вођење просветно-пропагандних послова у Турској. Министарство иностраних дела је одобрило оснивање посебне поверљиве архиве, као и све предлоге осим два последња, за које је сматрало да спадају у обавезу и дужност самих конзулата. У складу са тим, Министарство се крајем године, посебним циркуларним писмом обратило српском посланству и конзулатима у Турској, од којих је затражило да најкасније до краја јануара пошаљу тачну статистику српских школа у реонима својих конзулата како би Министарство увек имало тачан преглед „целокупнога стања српске пропаганде“.⁴⁹

Период од 1885. до 1889. године представљао је период пуне културно-просветне активности Србије на простору Старе Србије и Македоније. Ова активност се огледала у помагању постојећих и отварању нових школа, слању књига, школовању питомаца, јачању аутономије српског народа и помагању српских цркава и манастира. Појачана културно-просветна

⁴⁸ Исто; АС, МИД-ПО, 1889, И/31, Пов. No 1580, Лука Маринковић-Сави Грујићу, Приштина 20. новембар 1889.

⁴⁹ АС, МИД-ПП, 1887–1889 (несређена грађа), Пов. No 1730, Министарство иностраних дела-Генералном конзулату у Солуну, конзулатима у Скопљу, Битољу, Приштини, Посланству у Цариграду, Београд 20. децембар 1889.

делатност Србије донела је бројне позитивне резултате и била је од непроцењивог значаја за опстанак и друштвено-економски развитак српског народа у Османском царству.

Извори

Необјављена архивска грађа

Архив Србије
Министарство иностраних дела, Просветно-политичко одељење
Министарство иностраних дела, Политичко одељење
Посланство у Цариграду
Лични фонд Милутина Гарашанина
Архив Српске академије наука и уметности
Историјска збирка
Лични фонд Јована Ристића
Лични фонд Михаила Ристића
Архив Косова и Метохије
Лични фонд Јована Јовановића Пижона

Објављена грађа

Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, том IV, књига I (1879–1885). Приредио Климент Џамбазовски. (1985). Београд.
Друштво Светог Саве (документи 1886–1891). Приредио Михаило Војводић. (1999). Београд.

Литература

Батаковић, Т. Д. (1991). *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*. Приштина-Горњи Милановац.
Батаковић, Т. Д. (1997). *Косово и Метохија средишни део Старе Србије*. Београд.
Војводић, М. (1988). *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*. Београд.
Војводић, М. (1995). *Стојан Новаковић у спољној политици Србије*, у: Зборник радова „Стојан Новаковић, личност и дело, поводом 150. годишњице рођења (1842–1992)”, САНУ, научни скупови, књига LXXVII, Одељење историјских наука, књига 25, Београд. 553–585.

- Војводић, М. (1996). *Национални радник, прилог политичкој биографији Стојана Новаковића*, у: „Зборник радова Стојану Новаковићу у спомен, о 80-годишњици смрти“ приредио Андреј Митровић, Београд. 72–105.
- Војводић, М. (1999). *Путеви српске дипломатије*. Београд.
- Војводић, М. (2001). *Србија и балканско питање (1875–1914)*. Нови Сад.
- Војводић, М. (2003). *Стојан Новаковић и Владимир Карић*. Београд.
- Вучетић, Б. (2012). *Наша ствар у Османском царству*. Београд.
- Ђорђевић, З. (1993). *Политичко-просветна делатност Србије на Косову и Метохији у XIX и почетком XX века*. Призрен.
- Историја српског народ. Књига VI-1*. Група аутора. (1994). Београд.
- Јагодић, М. (2009). *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*. Београд.
- Јовановић, М. Ј. (1921). *Новаковић у дипломатији, споменица Стојана Новаковића*. Београд.
- Јовановић, М. Ј. (1941). *Јужна Србија од XVIII века до ослобођења*. Београд.
- Јовановић, С. (1934). *Влада Александра Обреновића*. Београд.
- Костић, П. (1997). *Аутобиографија*. (приредила Вјера Митровић). Призрен.
- Микавица, Д. (2007). *Михаило Полит Десанчић*. Нови Сад.
- Микић, Ђ. (1988). *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века (од чифчијства до банкарства)*. Београд.
- Митропан, П. (1933). *Прилози за историју штампе у Старој Србији и Македонији 1871–1912*, у: Јужни преглед. Скопље. 82–94.
- Недељковић, С. (2012). *Србија и Косово и Метохија (1856–1897), културно-просветни и национални рад*. Ниш.
- Недељковић, С. (2012). *Преглед организованог рада националне акције у Македонији и Старој Србији крајем 19. века*, у: Вардарски зборник, бр. 9. Београд 2012, 81–92.
- Недељковић, С. (2013). *Српско црквено питање у Старој Србији у 19. и почетком 20. века*, у: Зборник радова „1700 година Миланског едикта“. Ниш. 867–882.
- Недељковић, С. (2013). *Косово и Метохија у плановима бугарске пропаганде (1878–1878)*, у: Српске студије, бр. 4. Београд. 61–72.
- Новаков, М. А. (2011). *Православна српска богословија у Призрену (1871–1890)*. Ниш.
- Рајић, С. (2007). *Владан Ђорђевић*. Београд.
- Рајић, С. (2011). *Александар Обреновић, владар на прелазу векова – сукобљени светови*. Београд.
- Самарџић, М. (2004). *Делатност Милутина Гарашанина на организовању српске пропаганде у Старој Србији и Македонији 1885. године*, у: Историјски часопис, књига LI. Београд. 109–127.
- Споменица Друштва Светог Саве*. (1936). Београд.

Станић, М. (2003). Успомене на митрополите с којима сам радио, Михаила Г. Ристића, у: Вардарски зборник, бр. 2. Београд. 69–141.

Стојанчевић, В. (1994). *Срби и Арбанаси*. Нови Сад.

Терзић, С. (1992). *Србија и Грчка (1856–1903), борба за Балкан*. Београд.

Ђоровић, В. (1993). *Историја Срба*. Београд.

Slaviša D. Nedeljković

SERBIAN PEOPLE IN OLD SERBIA AND MACEDONIA IN THE NATIONAL PLANS OF THE KINGDOM OF SERBIA (1885–1889)

Summary

The last two decades of the 19th century for the Serbian people in Old Serbia and Macedonia were very difficult. Turkish authority felt only in a few major cities with military garrisons, while the rest were under the direction of some of Albanians and Turkish feudal lords. Considering that the main problems of the Turkish government in the Balkans come from disgruntled Serbian population, Sultan Abdul Hamid II began to implement the policy of indulgence to Albanians. The aim of this policy was to permanently remove unreliable Serbian population in this region. To keep Serbian people from Albanians attacks, as well as the growing Bulgarian's propaganda, Serbia intensify its national work in these areas. This work should be based on peaceful and legal methods, leads with schools, churches and books. This method of leading of the Serbian national policy in Turkey was meant: the active involvement of the Serbian government; establishment of special cash funds to conduct promotional activities; establishment of new schools, libraries and printing; sending teachers, trustees and priests; starting of newspaper in Serbian language and the establishment of Serbian consulate in Old Serbia and Macedonia. All of these tasks should be achieved as soon as Serbia's cultural and educational work in Turkey were far in back of Bulgaria and Greece.